

גטו

(Ghetto). שם מקובל לשכונה או לרחוב של יהודים, מסוגרים ומופרדים משאר חלקי העיר. מקור המונח ג' הוא בונציה, שבה הוכנסו היהודים בשנת 1516 לשכונה נפרדת וסגורה במקום שנקרא Geto Nuovo – 'בית היציקה החדש'.

גם היהודים בערי איטליה האחרות, פרט לליוורנו, רוכזו בג', וכן הוקמו גטאות בערי דרום צרפת שבשלטון האפיפיור, בכמה מהערים הגדולות בגרמניה, בבוהמיה ובמורביה ובאחדות מערי פולין. נאסר על היהודים להתגורר מחוץ לג' הצפוף, ששעריו ננעלו בלילה ובחגי הנוצרים. הג' נועד לצמצם את המגע בין יהודים ללא-יהודים ולהגבילו למישור הכלכלי בלבד, והיהודים ניהלו את חייהם הפנימיים לפי מנהגיהם.

בסוף המאה ה-18 החלה הכליאה בגטאות להתבטל. הג' האחרון באירופה היה ברומא, ורק עם חיסול שלטון האפיפיור בעיר ב-1870 בא עליו הקץ.

שכונות נפרדות, כפויות וחופשיות, היו הן ליהודים והן לנוצרים ברבות מארצות האיסלאם, והן בוטלו במאה ה-20. למעשה הכוונה לשכונות שבהם התגוררו יהודים מרצונם, אך לא נמנע מהם לשבת גם בחלקי העיר האחרים. משנות ה-60 של המאה ה-20 רווח השימוש במלה ג' ככינוי לשכונות השחורים בארצות-הברית ובדרום-אפריקה, או לשכונות של מיעוט המושפל את החי בתנאים ירודים.

אין דמיון בין כול הצורות הללו של ג' ובין הגטאות שבארצות הכבושות בידי הגרמנים. הגטאות שהקימו השלטונות הגרמניים בימי מלחמת-העולם השנייה לא נועדו להיות מקום חיים נפרד ליהודים, אלא שלב מעבר בתהליך המוביל ל'פתרון כולל של הבעיה היהודית'. גטאות בשלטון הנאצים היו למעשה מחנות כפייה, וגם ניהולם הפנימי היה לפי התכתיב ואמצעי האלימות של השלטונות מחוץ. הגטאות בשלטון הנאצים הוקמו לאחר פרוץ מלחמת-העולם השנייה בערים ובעיירות של מזרח אירופה – בפולין, בארצות הבלטיות ובחלקים הכבושים של ברית-המועצות. הג' שהוקם באמסטרדם, ושלא היה סגור, הבתים היהודים המסומנים בבודפשט בשלב האחרון של המלחמה, וג'-מחנה טרזינשטט בקרבת פראג, אינם זהים למתכונת של ג' בצורתו ובמבנהו בארצות מזרח אירופה, ואינם כלולים אפוא בדיון זה.

אין בידינו הוראה כוללת על הקמת הגטאות, וסביר להניח כי היוזמה להקמתם היתה הכרעה של שלטונות מקומיים. אומנם, בהנחיות של רינהרד הידריך מ-21 בספטמבר 1939 למדיניות כלפי היהודים בשטחים הכבושים נקבע, כי 'ריכוז היהודים בערים יחייב, כנראה, לתת הוראות מטעמי ביטחון משטרתי כללי, שרבעים מסוימים יהיו אסורים בכלל על היהודים; וכן – וזאת תמיד מתוך התחשבות בצורכי הכלכלה – לא יינתן להם, למשל, לעזוב את הג' ולצאת ממנו אחרי שעה קבועה בערבים וכו'. בהנחיות ההן אין הוראה מפורשת על הקמת הג' והמונח ג' שבו משתמש היידריך מכונן, כנראה, לשכונות היהודיות שהיו קיימות בערי פולין. מכול מקום, הנס פרנק, לאחר שנתמנה

למושל הגנרלגוברנמן, לא הוציא הוראה כוללת המחייבת ייסוד ג', כשם שהורה על הרכבת יודנרטים, סימון היהודים ושיטת עבודת כפייה כללית.

לפיכך לא הוקמו הגטאות בעת ובעונה אחת בערים השונות בחלקי פולין הכבושה. גם לא היתה אחידות בשיטות ההפרדה של הג' מן החוץ ובמשטר הפנימי שהונהג בגטאות השונים. הג' הראשון בפולין הכבושה, בפיוטרקוב טריבונלסקי, הוחל בהקמתו כבר באוקטובר 1939, ואילו הג' בעיר השנייה בגודלה בפולין, לודז', שבמחוז ורטגאו שסופח לרייך הגרמני, נסגר ב-1 במאי 1940 ובזמן סגירתו היו בו 164,000 נפש. בנובמבר 1940 נסגר הג' הגדול ביותר בארצות הכיבוש הוא ג' ורשה, הקהילה היהודית הגדולה ביותר באירופה. בשיאו, במרס 1941, הגיעה האוכלוסייה בג' ורשה ל-445,000 נפש. במרס 1941 הוקמו הגטאות בלובלין ובקרקוב, ובאפריל 1941 הוקמו גטאות ברדום, בקילצה ובצ'נסטוכובה, הערים הגדולות שבתחום הגנרלגוברנמן. בשלזיה, אזור שסופח לרייך, נסגרו היהודי בג' רק בסוף 1942 ובתחילת 1943, על סף חיסול הישובים היהודיים. הג' בסוסנוביץ הוקם באוקטובר 1942. בעיצומו של 'מבצע ברברוסה', במחצית השנייה של שנת 1941, הוקמו גטאות בשטחים שנכבשו מידי ברית-המועצות, בוילנה, בקובנה, בארצות הבלטיות ובעיירות בילורוסיה, ובסוף אוגוסט 1941 הורה הממשל הצבאי באוקראינה להקים גטאות 'בישובים בעלי אוכלוסייה גדולה יחסית, בעיקר בערים'. בערים ובעיירות באזורי המזרח, שבהם היו היהודים רוב האוכלוסייה במקום, נתקלה הקמת הגטאות בקשיים, וארכה זמן רב יחסית. בשטחים הכבושים מידי ברית-המועצות נערך טבח המונים בידי האינצגרופן לפני הקמת הגטאות, ובמקומות מסוימים, כגון בוילנה, היה הריכוז בגטאות, חלק מחטיפות המונים והובלתם למקומות הרצח. בשטחים שגם לפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה השתייכו לברית-המועצות התנהלו במקומות רבים הרצח והחיסול מיד עם כניסת הצבא הגרמני וה'אינצגרופן' ורק בערים מעטות הוקם ג'. הג' הגדול שבשטחים ההם היו במינסק, בירת בילורוסיה, ובשיאו היו בו כ-80,000 נפש.

לא בכול מקום שבו הועברו יהודים לשכונה מבודדת ונכלאו בתוכה השתמשו השלטונות הגרמניים במונח ג'. כך, למשל, ציוו השלטונות הגרמניים על הקמת ג' בפיוטרקוב טריבונלסקי, והג' בלודז' נקרא במסמכים באופן רשמי Litzmannstadt Getto (שמה של לודז' הוסב בפי הגרמנים לליצמאנשטט). לעומת זאת נקראו הגטאות בורשה, בקרקוב ובמקומות אחרים 'רובע יהודי' (Jüdischer Wohnbezirk) והגרמנים הקפידו שלא יכנו את הג' במקומות הללו בשם אחר.

צורות הסגירה והשמירה על הגטאות היו שונות בגטאות השונים. הג' בלודז' היה סגור בגדרות עץ ותיל ובחלקו גם בחומת לבנים, והשמירה על הקו המפריד היתה משני הצדדים, מחוץ ומפנים. הג' בורשה היה מוקף חומה שהיקפה 18 ק"מ, שומרים ניצבו בשערי הג' וזקיפים סיירו לאורך החומה. גם הג' בקרקוב היה מוקף חומה. הג' בלודז' היה סגור הרמטית, לא היתה כניסה לתוכו בלי רשות של לא יהודים, יהודים לא יצאו ממנו, ונמנעה כמעט כליל הברחה אליו וממנו. לג' ורשה התנהלה הברחה, בדרך החומה ובמעברים שונים, כול זמן קיומו, והיתה גם הסתננות יחידים ממנו. בערים בגודל בינוני ובעיירות היו גטאות שניתן היה לצאת מהם לשעות קצובות ולהצטייד במזון. במקומות

אחרים, בערים בגודל בינוני ובערים קטנות, לא היו הכניסה לג' והיציאה ממנו כרוכות בקשיים גדולים. על הג' בפיוטרקוב טריבונלסקי נכתב ב'פנקס הקהילות' (ראה ביבליוגרפיה), ש'אל הג' שלא גודר ולא נשמר נכנסו מאות פולנים באין מפריע, בקלות יצאו מתוכו היהודים...'. אך בשלהי שנת 1941 השתנה מצב דברים זה ובאביב 1942 נסגר הג' באופן מוחלט. בהתקרב שלב הגירושים וה'פתרון הסופי' חלה במרבית הגטאות סגירה חמורה וקפדנית. באוקטובר 1941 גזר פרנק, מושל הגנרלגוברנמן, עונש מוות על יהודים שיימצאו מחוץ לג' בלי רשות. בשלהי 1941, בעקבות הוראה זו, הוצאו להורג יהודים, ובכללם נשים וילדים בג' ורשה. אך, למרות זאת ולמרות שכול ימי הג' היתה ההברחה כרוכה בקורבנות, היא לא פסקה.

הג' והמבנה המנהלי שנוצר בו חייבו הפעלת שירותים ומוסדות שיהודים לא היו מורגלים בהם. בתעמולתם הצינית הציגו הנאצים לא פעם את הג' כמסגרת של שלטון עצמי, מעין אוטונומיה, שהעניקו ליהודים. נוסף ליוזדנרטים, שהוקמו לפני יסוד הגטאות ובלי קשר אתם, אילצו המסגרת של הג' והוראות השלטונות את היהודים לארגן משטרה ושירותי דואר, לטפל בחלוקת מזון, עבודה, דיור, בריאות וכו'. כלומר, בשירותים מוניציפליים ואחרים שלא היו בתחום הסמכויות והטיפול של הקהילות היהודיות בגולה.

השאלה הטעונה מענה היא: מה היתה מטרת השלטונות הגרמניים-הנאציים בהקמת הגטאות שבהם נסגרו בהדרגה כול היהודים בכמה ארצות במזרח אירופה? האם נועדו הגטאות להפריד בין היהודים לאוכלוסייה סביבם, להטיל פיקוח צמוד ומלא על היהודים הכלואים, או שמא נועדו לשרת גם יעדים אחרים? השלטונות הגרמניים מנו סיבות שונות להצדקת הקמת הגטאות, כגון הפצת מחלות מידבקות בידי יהודים, מניעת ספסרות של יהודים ובלימת התפשטותן של שמועות פוליטיות פוגעות שמפיצים היהודים. ברור כי לכול הטיעונים הללו אין יסוד והשלטונות נזקקו להם רק כתירוצים כוזבים למעשיהם. ישנם חוקרים הגורסים כי הגטאות נועדו להיות אמצעי להכחדה 'בלתי ישירה', כלומר, חיסול פיסי על-ידי הריגה בנשק קטלני. ואומנם, לכאורה המצב בגטאות הגדולים – לודז' וורשה – מאשר זאת. בשנים 1941-1942 מתו בשני הגטאות הללו 112,463 בני-אדם, רובם ברעב ובמחלות שפשטו בתנאי הג'. כלומר, קרוב ל- 20% מכלל תושבי שני הגטאות הללו נספו בתוך שנתיים, וזאת בעת שהילודה נפסקה כמעט לחלוטין. יוזף גבלס כינה את הג' 'ארגז המוות' (Todeskisten), ופרנק הצהיר באוגוסט 1942 '... על כך שאנו דנים למוות ברעב 1.2 מיליון יהודים [הכוונה למספר היהודים בגנרלגוברנמן] אין צורך להרבות דברים. זהו דבר ברור, ואם היהודים לא ימותו ברעב יהיה צורך להחיש צווים אנטי-יהודיים, ונקווה שכך יהיה'. ואולם, עלינו לזכור שבעת שאמר דברים אלה, במחצית השנייה של 1942, כבר ידע פרנק היטב על ה'פתרון הסופי' ומשמעותו, ולעומת זאת דיבר לפני אותה עת על כדאיות ניצול עבודתם של בעלי-המלאכה היהודים העובדים למעשה בלא תמורה. לא פעם התבטאו בכירים במנגנון הנאצי בגנרלגוברנמן על הצורך להגדיל את מנות המזון של יהודים, כדי להפיק תועלת רבה יותר מעבודתם. בגטאות שבערים בגודל בינוני שררו מחסור חריף, עבודה כפויה וסבל חמור, אך במקרים רבים לא היתה בהם תמותה ברעב. לפיכך נכון

הוא לקבוע כי הנאצים לא נרתעו ממותם של המוני יהודים בגטאות מחמת רעב ומחסור ולא דאבו על כך, בייחוד אם הנספים לא נמנו עם כוח העבודה שנזקקו לו. אבל אין הוכחה חד-משמעית כי מלכתחילה הקימו הנאצים את הגטאות כמכשיר לחיסול פיסי של יהודים, או שבמרוצת הזמן ביקשו להפוך את הגטאות למקום חיסולם הטוטלי של היהודים.

נוסף על יהודים הערים שבהן הוקמו ונוצרים שסוגו כיהודים לפי חוקי הגזע, רוכזו בגטאות גם פליטים ונמלטים מעיירות ומכפרים קרובים ורחוקים. עד לסגירת הג' בורשה, בנובמבר 1940, הגיעו לעיר כ-90,000 פליטים. נוסף לפליטים מיהודי פולין גורשו לגטאות גם יהודים מגרמניה, מאוסטריה ומפרוטקטורט בוהמיה ומורביה. בשלהי שנת 1941 הועברו כ-20,000 יהודים מהארצות ההן לג' לודז'. אלפי יהודים מהארצות ההן הובאו גם לגטאות ריגה, מינסק וורשה. בג' לודז' רוכזו בשלב מסוים גם צוענים במובלעת מיוחדת. בכמה מקומות היה יותר מג' אחד, או שהג' היה פוצל. במרבית המקרים הללו היו שני גטאות, אחד לעובדים והשני לאוכלוסייה שנידונה מיד להכחדה. סוגים כאלה היו קיימים בגטאות בשלב יסודם, המקביל לשלב הרציחות בידי האינזצגרופן, למשל בוילנה, ופיצול דומה היה גם בשלבי החיסול הסופי של הגטאות. כך למשל, היו בורשה, לאחר הגירוש הגדול בקיץ 1942, עד לחיסול הסופי של יהודי העיר באביב 1943, שלוש מובלעות, או שלושה גטאות מופרדים. במינסק רוכזו יהודים מארצות המערב בג' נפרד.

חיסול הגטאות החל בראשית שלב ה'פתרון הסופי', מאז אביב 1942 עד לחיסול של הג' האחרון בלודז', באמצע שנת 1944. ב-19 ביולי 1942 הוציא הינריך הימלר הוראה בדבר חיסולם הפיסי של יהודי הגנרלגוברנמן עד סוף שנת 1942. 'למן 31 בדצמבר 1942', נאמר בהוראה זו, 'אסור שיימצאו עוד בני-אדם כלשהם ממוצא יהודי בגנרלגוברנמן, להוציא אותם הנמצאים במחנות האיסוף בורשה, בקרקוב, בצ'נסטוכובה, ברדום ובלובלין...'. ב-21 ביוני 1943 הוציא הימלר עוד הוראה ובה נאמר: '... אני מצווה לרכז במחנות ריכוז את כול היהודים שעדיין נשארו בגטאות בשטח אוסטלנד'. רובם הגדול של היהודים שגורשו מהגטאות נרצחו במחנות המוות ורק חלק קטן מהם הובא בשלבים מאוחרים של המלחמה למחנות ריכוז ולמחנות עבודה. בהוראות של הימלר נאמר עוד כי גם הימצאותם של היהודים הנשארים במחנות כעובדים היא זמנית, כול עוד יצטרכו לעבודתם וכול עוד יהיה בכוחם לעבוד.

כול האוכלוסייה היהודית בארצות הכבושות במזרח הייתה כלואה בגטאות, אך עם שחרור הארצות שבהן היו הגטאות לא נמצא בפולין, בליטה ובברית-המועצות אף ג' אחד על תילו, לא במתכונתו המלאה ולא בחלקו.